UOT 94(479.24)

MAHİR QƏRİBOV
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universiteti
Milli mətbuat tarixi kafedrasının doktorantı
https://orcid.org/0009-0002-8183-5802
mahir_garibov@yahoo.com

ƏHMƏD AĞAOĞLUNUN BİRİNCİ TÜRK TARİX KONQRESİNDƏ İŞTİRAKI VƏ SİYASİ-İDEOLOJİ DÜŞÜNCƏLƏRİ

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/110/184-190

XX əsrin əvvəllərində mətbuat cəmiyyətin siyasi fikrinin formalaşmasında, onun biliklərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Jurnalist kimliyi ilə tanınan Əhməd Ağaoğlu siyasi fikirlərini də jurnalist baxışları işığında şərh edərək, Türkiyədə və xüsusilə Ankarada baş verən ictimai-siyasi hadisələri dəyərləndirməyi qarşısına məqsəd qoyur. Ağaoğlunu əvvəlcə Maarif müfəttişi, sonra Süleymaniyə Kitabxanası müdiri vəzifəsinə təyin edən Qazi Mustafa Kamal, Cümhuriyyət hökümətinin Mətbuat Müdiri vəzifəsinindən sonra Ankaranın səsini bütün dünyaya eşitdirən Anadolu Agentliyinin də yenidən qurulmasını Əhməd bəyə tapşırmış, 1924-cü ildə isə Əhməd Ağaoğlu Anadolu ASC-nin İdarə Heyətinin Baş müdiri və İdarə Heyətinin sədri vəzifələrində çalışmışdır. 1932-ci ildə Ankarada keçirilən I Türk Tarixi Konqresi türk millətinin tarixi köklərini və mədəni birliyini vurğulayan mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Milli Mübarizənin ən ağrılı dövründə üzərinə götürdüyü məsuliyyəti ən yaxşı şəkildə yerinə yetirməyə çalışan Əhməd Ağaoğlu bu konqresdə iştirakı ilə türk tarixinə baxışlarını və ideoloji mövqeyini açıq şəkildə ortaya qoymuş, türk cəmiyyətinin qədim hüquq sistemlərinindən bəhs etmiş və xüsusilə ailə hüququnu, Qərb və Hind-Avropa anlayışı ilə müqayisə edərək türk tarixi ilə bağlı fikirlərini, orijinal türk cəmiyyəti anlayışı ilə müqayisə etmişdir. Bu yazıda Ağaoğlunun Konqresdəki rolu və fikri töhfələri millətçilik, modernləşmə və dünyəvilik mövqeyi çərçivəsində təhlil ediləcək. Məqalə Əhməd Ağaoğlunun Birinci Türk Tarixi Konqresində iştirakını və onun ideoloji düşüncələrini akademik aspektdən araşdırmaq məqsədini daşıyır.

Açar sözlər: Əhməd Ağaoğlu, I Türk Tarixi Konqresi, Türk Tarixi Tezi, milliyətçilik, modernləşmə, Laiqlik.

Giriş. Əhməd bəy Ağaoğlu XX əsrin əvvəllərində həm Azərbaycan, həm də ümumtürk ictimai-siyasi və mədəni həyatında dərin iz qoymuş maarifçi, ictimai xadim, publisist və ideoloq kimi tanınır. Onun fikirləri və fəaliyyəti xüsusilə Türk tarixi düşüncəsi və milli ideoloji istiqamətində mühüm yer tutur. Əhməd Ağaoğlunun idarəçiliyində qurulan Türk zehniyyətində mühüm yer tutan Anadolu Agentliyi bəzi şərtlərə rəğmən üzərinə düşən vəzifəni bacardığı qədər yerinə yetirmiş və xüsusilə mətbuat orqanlarının çətin şərtlər altında ayaqda qalmasında mühüm təsir göstərmişdir. Ağaoğlunun Birinci Türk Tarixi Konqresində iştirakı onun türk milli tarix düşüncəsini və ideoloji mövqeyini dərk etməkdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türk millətinin qədim tarixi və ənənəsi ilə bağlı fikirləri ilə tanınan Ağaoğlunun Birinci Türk Tarixi Konqresində iştirakı bir ziyalı olaraq türk tarixi ilə bağlı fikirləri diqqəti cəlb edib. Ağaoğlu, o dövrdə türk millətinin tarixini araşdırarkən qədim türk cəmiyyətlərinin hüquq strukturlarının Qərbdəki hüquq sistemləri ilə müqayisəsi və türk cəmiyyətinin ənənəvi ailə hüququ sahəsində Hind-Avropa cəmiyyətlərinin ailə hüququndan nə ilə fərqləndiyinə dair dərin təhlillər aparmışdır. Onun fikirləri və fəaliyyəti Türk tarixi düşüncəsi və milli ideologiyası istiqamətində mühüm yer tutur.

Əhməd Ağaoğlu Türk millətinin tarixini və mədəniyyətini dərindən öyrənmiş, onu Avropa sivilizasiyası ilə müqayisəli analiz etmişdir. O, türklərin qədim dövrlərdən bəri öz dövlətçilik ənənələrinə və yüksək mədəni dəyərlərə sahib olduğunu vurğulamışdır. Ağaoğluna görə, türk xalqının zəngin keçmişi onun gələcək milli dirçəlişi üçün mühüm təməl rolunu oynayır. O, tarixi yalnız keçmişin öyrənil-

məsi kimi deyil, həm də milli şüurun formalaşması və gücləndirilməsi üçün əsas vasitə kimi qiymətləndirirdi.

Ağaoğlu Osmanlı İmperiyasının son dövrlərində və Cümhuriyyət Türkiyəsinin formalaşma mərhələsində Türkçülüyün əsas ideoloqlarından biri kimi çıxış edir. O, türklərin ortaq tarixi yaddaşını önə çıxararaq, müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan türklər arasındakı mənəvi və mədəni birliyi gücləndirməyə çalışırdı. Onun milli ideologiyası əsasən üç əsas prinsip üzərində qurulmuşdur: Milliyyətçilik, maarifçilik və liberalizm.

1. Milliyyətçilik: Ağaoğlu üçün millət anlayışı dil, din və mədəni birliyə əsaslanırdı. O, Osmanlı cəmiyyətindən fərqli olaraq, milli dövlət quruluşunu və milli kimliyin qorunmasını vacib sayırdı. Türk millətinin öz mədəniyyətini və dilini inkişaf etdirməsinin tərəfdarı idi.

2. Maarifçilik: O, cəmiyyətin tərəqqisinin əsas yolunu maarifçilikdə görürdü. Əhməd bəy düşünürdü ki, savadlı xalq milli dirçəlişin aparıcı qüvvəsinə çevrilə bilər. Bu baxımdan, o, Qərb təhsil modelinin faydalı tərəflərinin mənimsənilməsini, eyni zamanda milli dəyərlərlə uzlaşdırılmasını vacib hesab edirdi.

3. Liberalizm: Ağaoğlu azad düşüncəni, şəxsi təşəbbüsü və hüquqi dövlət prinsiplərini dəstəkləyirdi. O, fərdin azadlığını və mülki hüquqlarını cəmiyyətin inkişafında əsas şərt kimi görürdü. Bu baxımdan onun ideyaları həm də müasir demokratik cəmiyyət quruculuğuna istiqamətlənmişdi.

Əhməd Ağaoğlu həm tarixi irsə bağlılığı, həm də müasir düşüncələri ilə Türk dünyasında mühüm ideoloqlardan biri kimi tanınır. Onun Türk tarixi düşüncəsi və milli ideoloji görüşlərini gələcək nəsillər üçün işıqlı yol kimi dəyərləndirmək olar. Ağaoğlunun ideyaları bu gün də Azərbaycan və Türk dünyasında milli özünüdərk baxımından olduqca qiymətlidir.

Birinci Türk Tarix kongresi və Əhməd Ağaoğlunun iştirakı. 1932-ci ildə Ankarada keçirilən Birinci Türk Tarixi Konqresi türk millətinin tarixi köklərini və mədəni birliyini araşdırmaq məqsədi daşıyan mühüm elmi tədbir idi. Konqresdə təqdim olunan məruzələr və müzakirələr türk tarixinin Orta Asiyadakı köklərini və türklərin dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfələri araşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Bu konqresdə fəal iştirak edən Ağaoğlu "İlkin Türk Ailə Qanunu ilə İlkin Hind-Avropa Ailə Qanununun Müqayisəsi" adlı təqdimatında Türk tarixinin elmi əsaslar üzərində qurulması lazım olduğunu müdafiə etdi və İlkin Türk Ailə Qanunu ilə Hind-Avropa Ailə Qanunu arasında etdiyi müqayisəni ətraflı şəkildə müzakirə etdi. "Əsəri ilhamlandıran əsas ideya türkün bəşər sivilizasiyası tarixində və insan taleyinin rifahında təsirli amil olduğunu göstərir" [1, s.261]. Ağaoğlu, Türk Ailə Qanununun ənənəvi olaraq kişilərin üstünlük təşkil etdiyi bir quruluşa malik olmasına baxmayaraq, qadınların qanuni hüquqlarından istifadə edə, müəyyən hüquq və azadlıqlara sahib ola biləcəyi bir sistem olduğunu bildirdi. O, xüsusilə vurğulamışdır ki, qədim türk hüququnda qadınların mülkiyyət hüququ kimi azadlıqlar Qərb cəmiyyətlərindəkindən daha unikaldır. Hind-Avropa cəmiyyətlərinin ailə quruluşu çox fərqli xarakter daşıyır. Hind-Avropa cəmiyyətlərində daha çox patriarxal quruluşun hakim olduğunu və qadınların qanuni hüquqlarının kifayət qədər məhdud olduğunu söyləmək mümkündür. Əhməd Ağaoğlu xüsusilə Romalıların və Yunanların ailə hüququnu araşdırmış və bu cəmiyyətlərdə qadınların sadəcə "fərd" kimi qəbul edildiyi bir quruluşdan bəhs etmişdir. O, ailədə bütün hüquqların ata və ya oğullarda cəmləşdiyi bir sistem olduğunu, qadınların qanuni hüquqlarının çox dar olduğunu bildirdi. "Məlumdur ki, Romada "Patres potestas" adlanan ata qəyyumluğu mütləq idi: yəni ata ailənin, o cümlədən arvadın mütləq hökmdarı idi. Yəni atanın ailə üzvlərini öldürmək, satmaq, qovmaq, istənilən yaşda ərə vermək, onlara ot və su yeməyi qadağan etmək səlahiyyəti var idi.Təfərrüatların dəyişməsinə baxmayaraq, digər irqlərdə də demək olar ki, bütün türk irqlərində vəziyyət eyni idi. Ən qədim türk adət-ənənələrini qoruyub saxlayan "yakutları" tədqiq edən Serejovski deyir: "Ata qəyyumluğu mütləqdir. Ataya hörmət və itaət dini və müqəddəs bir vəzifədir" [1, s.264]. Ağaoğlunun müqayisələri türklərin hüquqi quruluşunun kollektiv anlayışa əsaslandığını, ailədə qərarların təkcə kişilər tərəfindən verilmədiyini, bəzən qadınların da Gültenin ruhunun da mühüm yer tutduğunu ortaya qoyur Hökmdarın "Ağlın hikməti" xalqının rifahıdır, başqa sözlə, ədalətli olmaq hökmdarın xalqa verdiyi bir hökm və ya lütf deyil, onun başlıca vəzifəsidir [2, s.47].

Əhməd Ağaoğlunun Türk Ailə Hüququ ilə Hind-Avropa Ailə Hüququ arasındakı fərqləri vurğulayarkən etdiyi ən mühüm müşahidə, Türk cəmiyyətinin hüquqi quruluşunun daha çevik və əhatəli olmasıdır. Ağaoğlunun sözlərinə görə, Hind-Avropa cəmiyyətlərində ailə fərdi hüquqlarla formalaşdı-

ğı halda, türklərdə daha çox kollektiv quruluşa malikdir. Türk cəmiyyətlərində ailə üzvlərinin birlikdə qərar verdiyi daha demokratik bir hüquq anlayışının olduğu ifadə edilib. Bu, türklər üçün özünəməxsus ailə hüququ strukturunun mövcudluğunu ortaya qoyur [3, s.120]. Ağaoğlu bu kongresdə türk aydınlarının tarix sahəsində üzərlərinə götürmələri lazım olan vəzifələrə diqqət çəkərkən, gənclərə və müəllimlərə xüsusi bir missiya da verdi. Onun sözlərində təkcə bir dövrün ideoloji yönümlərini deyil, həm də bir millətə mənsubluğun bilik və əməklə necə gücləndirilə biləcəyini göstərən mühüm mesajlar var.

Əhməd Ağaoğlunun siyasi, ideoloji düşüncələri və türk tarixçiliyinə münasibəti. Əhməd Ağaoğlu yüksək savadı və dünyagörüşü ilə daim maarifləndirici fikirlər irəli sürmüş, millətin sosioloji inteqrasiyasının dil və mədəniyyət birliyini təmin edəcəyi fikrini müdafiə etmişdir. Onun ideyaları əsasən türklüyə nüfuz qazandırmaq, türklüyə türklüyünü xatırlatmaq, türklüyü birləşdirici və inteqrativ siyasət mərkəzinə gətirmək, Şərqlə Qərb arasında siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafını təmin etmək idi. O deyirdi ki, millət ideyası insanın qarşısına qoya biləcəyi ən böyük məqsəddir və ona görə millət idealı; O, cəmiyyəti birləşdirəcək ümumi duyğu və məqsəd birliyinin təmin edilməsinin vacibliyini göstərmiş, milli məqsədi olmayan cəmiyyətin dağınıq bir kütlə kimi zəif və gücsüz olduğunu bildirmişdir. Bu dövrdə millətçi düşüncədə dominant ideya səpələnmiş kütləni ortaq ideallar ətrafında birləşdirmək, onları təsdiqləmək və milli sədaqət yaratmaq idi. Ağaoğlunun sözlərinə görə, millət dağınıq bir kütlədən ortaq məqsədə yönəlmiş inteqrasiya olunmuş cəmiyyətə çevrilib. Ağaoğlu millətçilik ideyasının Avropa siyasi tarixinə təsirindən danışıb. Onun fikrincə, millətçilik sinfindən asılı olmayaraq bütün millətləri bərabər qəbul edirdi. Başqa sözlə desək, millətçilik cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mədəni bölünmələrindən kənar inteqrasiyanı təmin etmişdir. millət; O, bunu ümumi şüur, milli iradə və məqsəd birliyi olaraq təyin edərək, "Bu, ancaq ictimai vicdanları inkişaf etmiş, öz idarəsi ilə hərəkət edən, təfəkkür və maraq sahələrində üzvləri məqsədcə birləşmiş icmalara verilir" dedi [4. s.24]. Əvvəllər İstanbulda nəşr olunan və Ağaoğlunun fikir və düşüncələrinə uyğun gələn "İslam Məcmuası"nın bir neçə sayında da məqalələri dərc edilmişdir. Qəzetin 26 fevral 1914-cü il tarixli 54-cü sayında Ağayev soyadı ilə dərc etdirdiyi "İslam dünyasında görünən tənəzzülün səbəbləri" başlıqlı məqaləsində hər bir xalqın adıçəkilən təbəqələrin xeyirxahlığı nəticəsində tərəqqi və yüksəlişin mümkün olduğu, eyni zamanda birlik və həmrəyliyin ilk növbədə ümmət olduğu göstərilmişdir [5, s.4].

Ağaoğlunun çıxışında yer alan "İndi biz minnətdarlıqla görürük ki, qarşımızda yeni bir yol açılıb. Bu yola qədəm qoymaq, onu daha da genişləndirmək, daha əhatəli şəkildə araşdırmaq türk ziyalılarının, gənclərinin vəzifəsi deyilmi? Köhnə biganəliyimizi bir kənara qoyub bütün sevgimizlə, həyəcanımızla iş sahəsinə tökülmək bizim borcumuz deyilmi? Və bu sevinci, şövqü bizə əmanət edilən türk gəncliyinə aşılamaq biz müəllimlər üçün müqəddəs və qəbuledilməz peşə borcu deyilmi?" fikirləri ilə ailə hüququna baxışları, Qərbdəki hüquq sistemlərindən fərqli olaraq, türklərin tarixən çox daha unikal ailə quruluşuna malik olduğunu iddia edir. O, türklərin mənşəyi və tarixi proseslərində ailə quruluşunun mühüm rol oynadığını iddia edərək, türklərin ilk cəmiyyətlərində patriarxal ailə quruluşunun mövcud olduğunu, lakin zaman keçdikcə bu quruluşun cəmiyyətin özünəməxsus mədəni xüsusiyyətlərinə uyğun formalaşdığını bildirib [6, s.26]. Ağaoğlu "Sırat-ı Müstakim" qəzetindəki məqaləsində İslam dünyasındakı tənəzzül və geriliyin üləmadan, ümmətdən və qələm əhlindən qaynaqlandığını qeyd edərək, hər bir xalqın təkamül tərəqqisinin o xalqın ziyalıları sayəsində mümkün olduğunu, lakin bu qruplaşmanın öz üzərinə düşən vəzifəni, prinsipləri yerinə yetirməməsi həm ənənəvi, həm də ənənəvi mühitə sövq edəcəyini bildirib [7, s.347].

Ağaoğlu çıxışında "Millətinə sarıl, çünki türk milləti böyükdür və dünya tarixində bir inkişaf amili olmuşdur. Öz dilinə sarıl, çünki bu dil sənin ana dilindir, ən qədim dildir, ona görə də irqinin tarixində bir rol oynamışdır. həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən dünyanın ən gözəl, ən mükəmməl şəxsiyyətləridir" [1, s.262]. Əhməd Ağaoğlunun İbtidai Türk Ailə Hüququ ilə İbtidai Hind-Avropa Ailə Hüququ arasında müqayisəsi, Türk cəmiyyətinin tarixi hüquqi quruluşuna işıq tutan əhəmiyyətli bir araşdırmadır. Ağaoğlu türklərin mədəni və hüquqi strukturlarının Qərbdən fərqli olaraq daha özünəməxsus və kollektiv xarakter daşıdığını vurğulayıb. Bu baxış türk millətinin tarix boyu qazandığı liberal anlayışların hüquq sistemində dərin kök saldığını göstərir.

Sivilizasiya termini müxtəlif formada izah olunur. Fikrimizcə, bütün tərifləri əhatə edən və bu sözə ən geniş məna verən bu ifadəyə "həyat tərzi" mənasını verməyi qəbul edirik. Yəni: Sivilizasiya "həyat tərzi" deməkdir. Ancaq "həyat" sözünü ən geniş mənada götürmək lazımdır. Həyatın bütün

ölçüləri, bütün maddi və mənəvi işlər o anlayışa daxil edilməlidir. Ona görə də sivilizasiya düşüncə və araşdırma tərzindən tutmuş, geyim tərzinə qədər həyatın bütün sahələrini əhatə edir [4, s.32].

Avropada millətçiliyin inkişafını xüsusilə müzakirə edən Ağaoğlunun fikrincə, Avropada feodalizmin dağılması, maarifçilik, elmin inkişafı köhnə siyasi quruluşu məhv etdi. Yeni təşkilat formasına ehtiyac var idi. Burjuaziyanın güclənməsi, kilsənin və aristokratiyanın gücünü itirməsi, şübhəsiz ki, buna öz təsirini göstərdi [8, s.36]. Yeni təşkilat forması Fransa İnqilabından sonra meydana çıxdı. Milli suverenlik və millət anlayışlarına əsaslanan millətçilik Fransa İnqilabından sonra bütün dünyada sürətlə yayılmağa başladı. Ağaoğlu türk millətinin tarixi köklərinin Orta Asiyaya gedib çıxdığını və türklərin dünya sivilizasiyasına mühüm töhfələr verdiyini müdafiə edib. Bu fikirlər Birinci Türk Tarixi Konqresində səsləndirilmiş və Türk Tarixi Tezisinin təməl daşlarını təşkil etmişdir [1, s.17].

Ağaoğlunun millətçilik anlayışı türk millətinin mədəni və tarixi birliyinə əsaslanır. Onun Türk Tarixi Tezisinə verdiyi töhfələr təkcə tarixi perspektivlə məhdudlaşmamış, həm də hüquq sistemlərinin müqayisəsi yolu ilə türk millətinin özünəməxsus kimliyini və keçmişini işıqlandırmaq məqsədi daşıyırdı. Əhməd Ağaoğlu "İran və İnqilabı" əsərində türk sülalələri mövzusunu daha da genişləndirmişdir. Əsərdə çatdırılan fikirlər Azərbaycan məsələsinin tarixini dərk etmək üçün əsasdır. "İranı min illərdir idarə edən, bəzən ona ümumbəşəri dəyər verən türklərdir" deyən Ağaoğlu haqlı olaraq "İran tarixinin son min ilini əslində və birbaşa türk tarixinin bir parçası" kimi görür [6, s.27]. Ağaoğlu da Qərb sivilizasiyasının mənimsənilməsinin vacibliyini vurğulamış və bu kontekstdə dünyəviliyin zəruriliyini müdafiə etmişdir. O, bildirdi ki, din fərdi əqidə məsələsidir, lakin dövlət işlərindən ayrı olmalıdır. Bu fikirlər onun modernləşmə anlayışını əks etdirir.

Ağaoğlu, Cümhuriyyətin tarixin yazılmasında açdığı yeni bir qapı olan "İndi şükür və minnətdarlıqla görürük ki, qarşımıza bir yol açıldı..." kimi yeni bir yolun açılmasını, ziyalıların borcunu vurğulayır. Bu yol təkcə keçmişi öyrənmək üçün deyil, həm də keçmişdən keçərək milli şüur yaratmaq üçün açılıb. Ağaoğlunun sözlərinə görə, bu yolu elmi şəkildə genişləndirmək, dərinləşdirmək və davam etdirmək türk ziyalılarının və gəncliyinin tarix qarşısındakı əsas vəzifəsidir. Bu açıqlama onu göstərir ki, o, tarixşünaslığı təkcə akademik cəhd kimi deyil, həm də "Millət olma" prosesinin təməl daşı kimi dəyərləndirib.

Ağaoğlu çıxışında köhnə "laqeydlik"dən əl çəkmək lazım olduğunu xüsusilə vurğulayaraq, türk ziyalılarını və gənclərini "millətə sevgi və həyəcanla" meydana atılmağa çağırır. Buradakı çağırış sadəcə vətəndaşlıq vəzifəsinə çağırış deyil; həm də milli şüurun inkişafının zəruriliyinə diqqəti çəkir. Bu çağırış ziyalının dövrün modernləşmə prosesində passiv yox, fəal və yaradıcı subyekt olması lazım olduğunu ortaya qoyur. Müəllimlərin müqəddəs borcunun gənclərə tarixi şüur aşılamaq olduğunu deyən Ağaoğlu çıxışının ən diqqətçəkən yerində müəllimlərin üzərinə düşən vəzifələri önə çəkir. "Bu sevinci və iş həvəsini bizə əmanət edilmiş türk gəncliyinə aşılamaq biz müəllimlər üçün müqəddəs bir vəzifədir" sözləri tarixi şüurun nəsildən-nəslə ötürülməsinin bir tərbiyə işi olduğunu ortaya qoyur. Pedaqoqlar təkcə biliklərin ötürücüləri deyil, həm də tarixi şüuru yüksəldən, gələcəyin milli xarakterini formalaşdıran bələdçilərdir [1, s.269].

Əhməd Ağaoğlunun Birinci Türk Tarix konqresində söylədiyi nitq Cümhuriyyətin tarix siyasətinin və bu siyasətlərdə ziyalılara verilən missiyanın əyani nümunəsidir. Keçmişə biganə qalmayan, onunla ciddi məşğul olan və gələcəyə daşıyan nəsillər yetişdirmək həm ziyalıların, həm də pedaqoqların üzərinə düşən mühüm bir vəzifədir. Bu çıxış, bu gün də tarixi şüurun və milli yaddaşın təbliğində bizə düzgün istiqamət göstərən dərin məna daşıyır.

Ağaoğlu Cümhuriyyətin elan edilməsi ilə türk millətinin tarixi bir oyanış prosesinə girdiyini göstərir. Ağaoğlu bu yeni dövrün başlanğıcını "yeni yolun açılması" kimi təyin edir və bu yolun türk millətinin öz tarixi kimliyini yenidən dərkin simvolu olduğunu vurğulayır. Bu yanaşma göstərir ki, onun tarixi dərk etməsi təkcə keçmişi öyrənmək deyil, həm də bu biliklərdən millətin gələcəyi üçün istifadə etmək tələbidir. "Bu yola qədəm qoymaq, onu daha da inkişaf etdirmək, genişləndirmək, onu daha əhatəli və əhatəli şəkildə araşdırmaq, araşdırmaq türk ziyalılarının, gənclərinin vəzifəsi deyilmi? deyən Ağaoğlu türk ziyalılarının və gənclərinin üzərinə böyük bir məsuliyyət qoyur. Onun fikrincə, tarixi şüur təkcə qorunub saxlanmamalı, həm də dərinləşdirilməli, əhatə dairəsi genişləndirilməli, metodologiyası zənginləşdirilməlidir [1, s.269].

Nəticə. Əhməd Ağaoğlunun Birinci Türk Tarixi Konqresində iştirakı və təqdim etdiyi fikirlər onun türk millətinin tarixi-mədəni birliyinə və bu birliyin elmi əsaslar üzərində qurulmasına inamını ortaya qoyur. Ağaoğlunun ideoloji düşüncələri Türkiyə Cümhuriyyətinin modernləşmə prosesinə mühüm töhfələr verib. Onun Birinci Türk Tarixi Konqresindəkı təqdimatı həm dövrün fikri atmosferinin, həm də türk tarixi tezisinin formalaşma prosesinin başa düşülməsi baxımından əhəmiyyətli bir dönüş nöqtəsidir. Ağaoğlunun sözlərinə görə, Millət ortaq iradəyə əsaslanan və birlikdə yaşamaq iradəsini göstərən bir quruluşdur. Millət ideya və fəaliyyət sahəsində ortaq məqsəd daşıyan insanlardan ibarətdir və bu birlik güclü ictimai quruluşun meydana gəlməsini təmin edəcək. Onun Konqresə verdiyi töhfələr onun təkcə siyasətçi və ya jurnalist deyil, həm də tarixi şəxsiyyətin qurulması istiqamətində intellektual səylərdə mühüm fiqur olduğunu ortaya qoydu. Milliyyəti din üzərində qurmağa çalışanların olduğunu bildirən Ağaoğlu, bunun tək bunun kifayət etmədiyini bildirərək, milliliyin əsasının birinci olaraq dil və onun bütün növlərinin, yəni ədəbiyyat, incəsənət, musiqi, ikincisi din, üçüncüsü irq olduğunu, milliliyin də bu üç fərqli keyfiyyətin birləşməsindən əmələ gəldiyini göstərir. Ağaoğlu türk millətinin tarix səhnəsindəki varlığını önə çəkən mülahizələri ilə türk tarixinin ümumbəşəri sivilizasiyalardakı yerini müdafiə etmiş, elmi tarix anlayışının qurulmasına böyük töhfə vermişdir. Ağaoğlu milləti könüllü nəsnələr üzərində quraraq etnik millətçiliyin tərəfdarı olmadığını göstərir. Bu baxımdan Ağaoğlunun Birinci Türk Tarixi Konqresindəkı çıxışını həm Cümhuriyyət dövrü tarixşünaslığında, həm də milli kimlik mövzusuna mühüm töhfə kimi dəyərləndirmək lazımdır.

Ağaoğlunun "Köhnə biganəliyi bir kənara qoyub bütün sevgimizlə, həyəcanımızla iş sahəsinə köklənmək bizim borcumuz deyilmi?" çağırışında türk millətinin keçmişə laqeydliyini aradan qaldırmalı və üzərinə düşən tarixi vəzifələri yerinə yetirməli olduğu ifadə edilir. “Sevgi və həyəcan” ifadəsi bu prosesin emosional və intellektual bağlılıq tələb etdiyini göstərir. Bu, tarixi şüurun təkcə akademik intizam deyil, həm də milli varlıq, milli şüur məsələsi olduğunu ortaya qoyur. “Bu sevinci, iş həvəsini, xüsusən də bizə əmanət olunan türk gənclərinə aşılamaq biz müəllimlər üçün müqəddəs vəzifə və peşə borcu deyilmi? deyən Ağaoğlu müəllimləri təkcə biliklərin ötürücüləri deyil, həm də tarixi şüurun yaradıcıları kimi görür, bu məsuliyyətin müqəddəs bir vəzifə olduğunu vurğulayır. O, həmdə bu tarixi şüurun nəsildən-nəslə ötürülməsində müəllimlərin rolunu yüksək qiymətləndirir.

Əhməd Ağaoğlunun Birinci Türk Tarix Konqresindəki çıxışında türklərin tarix anlayışının təkcə keçmişi öyrənmək deyil, həm də bu biliklərdən millətin gələcəyi üçün təbliğat vasitəsi kimi istifadə etmək düşüncəsi aydın görünür. Bu yanaşma onun tarixi şüurunu bir milli şüur məsələsi kimi gördüyünü və bu şüurun millətə çatdırılmasında müəllimlərin rolunun ölçüyəgəlməz və əvəzsiz olduğunu göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağaoğlu Ahmet, *“İptidaî Türk Aile Hukuku ile İptidaî Hindo-Avrupaî Aile Hukuku Arasında Mukayese”* Türk Tarih Kongresi, Ankara 1932, s.261-269.
2. Aydın Sayılı,Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Sayı Ankara 2014, s.365.
3. Ağaoğlu Ahmet, Türk Hukuku Üzerine Makaleler Ankara: 1933, s.120-125.
4. Ağaoğlu Ahmet, Üç Medeniyet, İstanbul: 1927, s.113.
5. Mahir Garibov, "İslam Mecmuesi’nde Ahmet Ağaoğlu'nun Dini-İdeoloji Görüşleri", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, Ankara 2024, s.87-95.
6. Ağaoğlu Ahmet, İran ve İnkilabı, Ankara 1941, 118 s.
7. Ağaoğlu Ahmet,Alem-i İslam ve Siyasiyyat-ı Umumiyye,“Sırat-ı Müstakim” Gazetesi, İstanbul, 1910, s.347.
8. Salih Zeki Haklı, "Erken Dönem Cumhuriyet’te Ahmet Ağaoğlu’nun Kemalizm’i Liberal Perspektiften Yorumlama Çalışmaları", Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 90, 2018, ss.35-59.

МАХИР ГАРИБОВ
Кандидат исторических наук,
Докторант кафедры История национальной прессы
Бакинского Государственного Университета

УЧАСТИЕ АХМЕДА АГАОГЛУ НА В ПЕРВОМ ТУРЕЦКОМ ИСТОРИЧЕСКОМ КОНГРЕССЕ И ЕГО ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ МЫСЛИ

В начале 20 века пресса играла важную роль в формировании политического мнения общества и формировании его знаний. Ахмет Агаоглу, известный как журналист, интерпретировал свои политические взгляды в свете журналистских взглядов и поставил перед собой цель оценить общественно-политические события, происходящие в Турции и особенно в Анкаре. Гази Мустафа Кемаль, назначивший Агаоглу сначала инспектором по образованию, а затем директором библиотеки Сулеймание, поручил Ахмету Бею реорганизовать агентство Anadolu, что сделало голос Анкары услышанным во всем мире после его назначения на должность пресс-директора республиканского правительства, а в 1924 году Ахмет Агаоглу занял пост генерального директора и председателя совета директоров АО Anadolu. Первый конгресс истории Турции, состоявшийся в Анкаре в 1932 году, стал важным поворотным моментом, подчеркнувшим исторические корни и культурное единство турецкой нации. Пытаясь наилучшим образом выполнить ответственность, которую он взял на себя в самый болезненный период Национальной борьбы, Ахмет Агаоглу открыто раскрыл свои взгляды на историю Турции и идеологическую позицию посредством своего участия в этом конгрессе, рассказал о древних правовых системах турецкого общества и сравнил свои идеи по истории Турции, особенно семейного права, с западным и индоевропейским пониманием, а также сравнил их с изначальным турецким обществом. В этой статье роль и интеллектуальный вклад Агаоглу в конгресс будут проанализированы в рамках национализма, модернизации и секуляризма. Цель статьи - рассмотреть участие Ахмета Агаоглу в Первом конгрессе истории Турции и его идеологические мысли с академической точки зрения.

Ключевые слова: Ахмет Агаоглу, I. Турецкий исторический конгресс, диссертация по истории Турции, национализм, модернизация, секуляризм.

MAHIR GARIBOV
Doctor of Philosophy in History
PhD doctorant at the Department of National Press History of Baku State University

AHMED AGAOGLUN'S PARTICIPATION IN THE FIRST TURKISH HISTORY CONGRESS AND POLITICAL-IDEOLOGICAL THOUGHTS

At the beginning of the 20th century, the press played an important role in the formation of the political opinion of the society and the formation of its knowledge. Ahmet Ağaoğlu, known as a journalist, interpreted his political opinions in the light of journalistic views and set himself the goal of evaluating the socio-political events taking place in Turkiye and especially in Ankara. Gazi Mustafa Kemal, who appointed Ağaoğlu first as the Education Inspector and then as the Director of the Süleymaniye Library, assigned Ahmet Bey to reorganize the Anadolu Agency, which made Ankara's voice heard throughout the world after his appointment as the Press Director of the Republican government, and in 1924, Ahmet Ağaoğlu served as the General Manager and Chairman of the Board of Directors of Anadolu JSC. The First Turkish History Congress held in Ankara in 1932 was an important turning point that emphasized the historical roots and cultural unity of the Turkish nation. Trying to fulfill the responsibility he took on in the most painful period of the National Struggle in the best possible way, Ahmet Ağaoğlu openly revealed his views on Turkish history and ideological

position through his participation in this congress, talked about the ancient legal systems of Turkish society and compared his ideas on Turkish history, especially family law, with the Western and Indo-European understanding, and compared them with the original Turkish society. In this article, Ağaoğlu's role and intellectual contributions to the congress will be analyzed within the framework of nationalism, modernization and secularism. The article aims to examine Ahmet Ağaoğlu's participation in the First Turkish History Congress and his ideological thoughts from an academic perspective.

Keywords: Ahmet Ağaoğlu, I. Turkish History Congress, Turkish History Thesis, nationalism, modernization, secularism.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 16 iyun 2025-ci il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 oktyabr 2025-ci il.
Rəyçilər: f.e.d. Vüqar Əliyev, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.